

Fiskeren fra Skjervøy og Mehamnoppøret

Av Roald M.Jørgensen

Foredrag holdt i Mehamn 8. og 9. aug.03, i forbindelse med 100 års jubileet for "Mehamn-slaget"

Jeg skal her ikke snakke om selve Mehamn- slaget. Den historia regner jeg med blir er godt belyst av andre som kan den bedre enn jeg.

Jeg skal derimot ta for meg beretningen om hvordan den akutte krisa og det vi vel godt kan kalle unntakstilstanden i Mehamn ble løst, den gang for hundre år sida. Jeg bygger i det vesentlige på en framstilling under navn "Fiskeren fra Taskeby og Mehamn oppøret" som sto i Årbok for Nord-Troms av 1975. Skrevet av lærer og lokalhistoriker Anders Ole Hauglid, som i dag er museumskonservator ved Maihaugen.

Jeg traff han i fjor sommer og spurte da om eg kunne lite på hans beretning. Han bekrefta at jeg trygt kunne bringe videre det som skrevet sto i hans artikkel. Det er jo sagt mye om Mehamn-oppøret som historisk hendelse, men jeg har ellers ikke kommet over stoff som omhandler denne delen av historia.

Dette er det eneste bilde vi har av Edvard Johannessen. Det er hentet fra avisen "Nordlys"

Megleren Edvard:

Historia handler om en fisker fra Skjervøy som ble anklaget i pressen og rettslig avhørt som mistenkt for å ha stått bak eller bidradd til organisering av oppøret i Mehamn. Gjennom de rettslige avhør og vitneprov fra fiskerioppsynet, fiskere og andre som hadde vært til stede, kom det klart fram at han Edvard tvert i mot var den som ad diplomatisk veg fikk stansa myndighetenes nokså brutale maktutøvelse mot fiskerne her i været.

Edvard Mikal Johannessen levde fra 1854 til 1932.

Til daglig ble han kalt Stor-Edvard, han var rent fysisk en kraftkar - men han ble også kalt Storkvenen, for far han var innvandrer fra svensk Haparanda. (bestefar fra finsk Haparanda)

Han var altså min oldefar – men jeg fikk som dokker ser, ikke hans gener m.h.t størrelse. Han var og kjent for sin sterke røst. Når han om morran var ute på nova og slo lens – sendte han alltid ut en lang gjesp som det ble sagt kunne høres en mils veg lenger sør i sundet.

Edvard var fiskarbondede med fire kyr og hest på båsen og med to åttringa i støa. Etter datidas forhold sto han seg godt, og var altså ingen typisk proletar.

Men han var kjent arbeiderfører i Troms. Sammen med presten Eriksen i Karlsøy var han med og stifta bladet Nordlys og Troms amt arbeiderparti, hvor han og var styremedlem. Og han var den første formann i Skjervøy Arbeiderparti.

I Høyreavisene som Hålogaland og Aftenposten ble han betegnet som rød og revolusjonær. En farlig mann med forbindelser til Russland.

(vi vet at han hadde under fangst i Kvitsjøen hadde besøkt den norske bosettinga på Fiskarhalvøya – og skulle visst også ha uttalt at arbeidsfolk i Russland hadde det bedre enn i Norge)

Av politiske motstandere kunne han dermed raskt regnes som en slags russeagent – og russefrykta var sterkt til stede fra gammel tid, en frykt som myndighetene og høyresida utvilsomt så det hensiktsmessig å holde ved like..

Pomorhandelen som brakte livsfornødenheter (mel, taknever, trevarer) til kystbefolkninga i Troms og Finnmark og gjorde det mulig å få leveranse på fisk i sommermånedene, (makktida) var ikke helt populær hos myndigheter og eksportnæringa på Vestlandet.

Høyere grad av sjølberging, skapte mindre avhengighet sørover og man så vel i dette en fare for å miste kontroll. Dessverre gjorde jo Lenin og Stalin denne frykten uaktuell et par tiår seinere.

Framstillinga av den tids arbeidertillitsmenn som ”russevennlige” og nasjonalt upålitelige, var altså klart politisk motivert – slik vi og har sett det i nyere tid – Men noen slags kommunistisk sosialisme var det neppe tale om blant fiskeran her på kysten.

En mann som het Lars Storslett fra Nordreisa og som er en av fortellerne til denne historia, sa at *dem*, altså arbeidertillitsmennene med presten Eriksen og kretsen rundt han – hadde en slags sjøllaga sosialisme som passa ”som hånd i hanske” til den situasjonen en da hadde på kysten – hvor kvalsaken lenge var et slags bærende element i oppbyggingen av en ny politisk bevegelse.

Mehamn -affæren. Tegning av Kåre Espolin Johnsen

Fiskeran ville ha kvalen freda, men storting og regjering tøyde saken ut – til støtte for kapitalinteressene som den gang sto for kvalfangsten.

Sosialismen her nord den gang synes og å ha vært først og fremst en oppstand eller opposisjon mot væreierne og kvalfangstindustrien.

Edwards fremste anliggende var ellers at fiskerne skulle skape sin egen organisasjon. Uten å opptre samla i organiserte former, ville fiskeran ikke makte å hamle opp mot underkuinga og utnyttelsen fra de som sto for kjøp og eksport av det fiskaran brakte i land.

Men Lars Storslett kunne fortelle at i sin agitasjon var han Edvard alltid påpasselig meg å understreke at ”vi må arbeide med loven i ryggen og ikke mot loven”. Det skulle vel tyde på at han ikke var så svært revolusjonær.

Derfor likte han også dårlig det som skjedde i Mehamn denne våren.

Myndighetene var på sin side opptatt av å finne ut hvem som sto bak opprøret og ville gjerne se det i en større politisk sammenheng.

Man trudde ikke på at rivinga av kvalstasjonen var en spontan aksjon fra frustrerte fiskera. Det ble i etterkant gjennomført lange forhør for å finne ut hvem som var ”opprørsledere”.

Autoritære regimer – slik vi vel kan si det var i Norge på denne tida – søker alltid etter anførere.

Det har større virkning å ”korsfeste” en opprørslede enn å sette tjue menige i fengsel. Med en anfører på benken kan det med styrke hevdes at allmuen er misledet.

Det var kjent at han Edvard Johannesen var på Finnmarkfiske denne våren. Han var kjent motstander av kvalfangsten – og altså framstilt som rød revolusjonær - Så la man sammen to og to, så å si. Han var nok ”helt sikkert” i hvert fall en av opprørsledrene.

Hvalfanger med effektiv Svend Foyn harpun

Men han Edvard var ikke i Mehamn da hvalstasjonen ble revet. Han låg med åtring i Gamvik og hadde vel bare så vidt hørt om at det var noe bråk inne i Mehamn.

Han visste ikke at det var full militær blokade, og at man hadde sperret havna med wire, slik at ingen av opprørerne skulle unnslippe. At det var forbudt å holde møter osv.

Fiskernes tillitsmann

Men så en dag kom noen Skjervøy væringa til Gamvik - som hadde greid å lure seg ut fra Mehamn med en småbåt. De kunne fortelle detaljert om hva som hadde skjedd med kvalfabrikken, at fiskeran var klemt inne og at ingen kom seg på sjøen. Fisket hadde det meste av sesongen vært elendig, helt fra kobben kom. Alle var blakk og nå slapp man ikke engang til å få seg kokfisk.

Situasjonen var alvorlig og deres ærend var å spørre Edvard om han kunne gjøre noe for å hjelpe. Man tenkte seg vel at han skulle stå fram som tillitsmann for fiskeran og føre forhandlinger med myndighetene.

Først avviste ham dem. ”Når dokker har stelt dokker som toska, får dokker ordne opp sjøl”. Rivinga av kvalstasjonen var hærverk som ikke kunne føre til noe positivt.

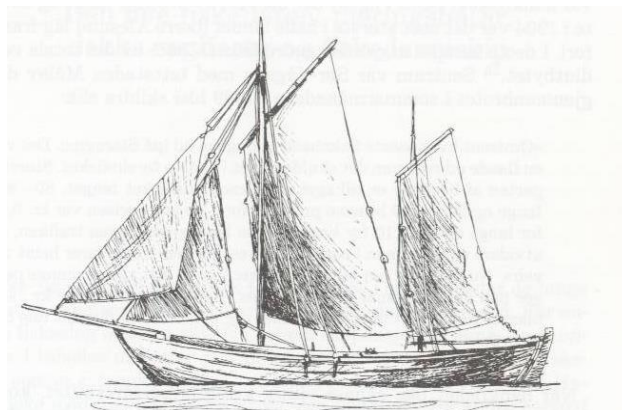
Men sendemennene som kom fra Mehamn ga seg ikke. Til slutt sa han:

Den eneste som fort kan få stoppa denne galskapen er Kongen. (Konger hadde jo den gang mer de skulle ha sagt enn i våre dager.)

Kong Oscar II var regna som Norgesvenn og hadde vist at han var opptatt av fiskeran og kystbefolkninga. Han hadde og vært på flere reiser i Finnmark.

Men, sa Edvard, om vi skal nå fram til Kongen med bønn og budskap, må vi til et større vær hvor vi kan samle flere folk. For Gamvik rodde bare få mindre båter.

Skaff meg ei skøyte og en dugelig kar så segler vi til Berlevåg og prøver å få i stand et folkemøte.

Det var kanskje en slik seilskøyte Edvard ville ha

De kom fram til Berlevåg tidlig på morran, der han Edvard drog kjensel på en mann som holdt på med bunnarbeid på skøyta si. Det var han Wilhelm Figenschou fra Helgøy. ”Han er en bra mann, han vil eg ha i lag.”

De fikk leid lokale og satte opp oppslag hvor kvalfredninga og organisering av fiskeran skulle være diskusjonstema. – Oppsynet gikk jo der og marsjerte i full politiuniform, fortalte Edvard, så det var ikke klokt å annonsere med Mehamn-opprøret.

Han gjorde det heller ikke kjent hvem som skulle tale – og folk lurte på om det var presten i Karlsøy som var kommet.

Folk møtte opp tidlig på ettermiddagen og da møtet skulle begynne klokka 5, var Frelsesarmeens lokaler i Berlevåg stappfull.

Edvard beretter sjøl at han talte ”lenge og så godt han kunne” om kvalfredninga og at fiskeran måtte danne en organisasjon til å ivareta sine felles interessa. Da man etter hvert kom inn på situasjonen i Mehamn ble stemninga varm i salen. En bakar kom og rope høgt at ”vi må komme våres kammerata til unnsetning. Ta oss over fjorden og gå over fjellet til Mehamn. Han hadde sjøl noen rifler og det kom fort fram at man hadde kobberifler på hver båt! og ammunisjon – og at fiskeran var mange flere enn de militære. (200 – 2000) Det ble raskt krigsstemning i salen.

Edvard brukte nå sin røst og ba dem slutte med den slags snakk. Her er gjort skade nok. Det er rein tollskap å snakke om våpenbruk. Vi får holde oss på rett side av loven.

Sammen med Figenschou og noen andre formulertes forslag til telegrafisk henvendelse til Kongen.

I telegrammet ble situasjonen for fiskeran i Mehamn beskrevet som en rein nødssituasjon og den skade som ytterligere maktbruk fra myndighetenes side ville føre med seg.

Møtet ba om at kongen straks måtte beordre blokaden opphevet.

Forslaget ble enstemmig bifalt av forsamlinga og sendt til kongen i Stockholm med kopi til regjeringa i Oslo. Ekspedringa av telegrammet skjedde under påsyn av fiskerioppsynet – fordi ”telegrafdamen” var usikker på om dette var en lovlig handling. Men oppsynsbetjenten sa ”Bare send – det er ingenting farlig”

Folkemøtet i Berlevåg ble ellers avslutta i god orden. Nå var det bare å vente på svar fra Kongen. Og svaret fra Kong Oskar kom allerede neste dag.

”Kongen befaler blokaden i Mehamn opphevet med øyeblikkelig virkning. Regjeringen i Oslo er underrettet” – Vi skal vel ikke se bort fra at han Oskar så det som en litt god anledning til å sette den norske regjeringa litt på plass. ..Man hadde jo begynt å rasle med krav om løsrivelse fra Unionen. Og det tok også over ei uke før befalingen ble bekreftet fra Oslo.

Etter at telegrammet var sendt seilte Edvard tilbake til Gamvik. Der ble et nytt folkemøte avholdt den 11.juni.

Møtet valgte en komite bestående av 6 medlemmer, hvis formål ble ” at søke å bevirke oppklart gjennom bladet ”Nordlys” hva der har bevirket oppstanden i Mehamn og hva der taler for og i mot fiskernes framgangsmåte på sistnevnte sted.

Videre het det i mandatet fra møtet:

”Det er vor livsoppgave (intet mindre!) at søke så langt vi evner, at verne om fiskernes og arbeidernes lovlige rett og at søke å forebygge ulovlige handlinger fra fiskernes side.

De seks var Edvard M. Johannsen, Skjervøy, Jon Rindahl, Forså, Ibestad, H.P. Nilsen, Gamvik, Kristian Hansen, Medkilda, Trondenæs, Martin Mortensen, Vang og Nikolai Iversen, Skjæret.

Da blokaden i Mehamn var oppheva ble en del fiskera brakt inn til avhør. De som klart hadde stått i spissen for selve rivinga av hvalstasjonen ble arrestert og sendt til varetektsfengsling i Vardø.

Etterspill

Dette var det som faktisk skjedde.

Men i kjølvannet av selve opprøret oppsto det rykter om at fiskerne hadde villet hente hjelp fra Russland. Avisa Hålogaland bragte dette fram for offentligheten. I Nordlys av 25. august s.å. heter det om Mehavnsaken:

”Nu er det kommet noget nyt til: Påtalemyndigheten har med tåpelig lystenhet grepet leiligheten som frembød seg da bladet Hålogaland fremkom med sitt dumme opset om ”hjelp fra Russland”. Alle vet at det hele er noget sludder. Men det ser ut for at man virkelig tenker å gjøre mest mulig ut av det halmstrå man har grepet. (Vi kan vel bare anta at dette var forsøk på å rettfærdiggjøre den overdrevne maktbruk som var vist fra myndighetenes side)
Nordlys ”hitsetter” et telegram, som nylig er offentliggjort i Aftenposten:

Den utenrettslige etterforskning i anledning av bladet Hålogalands skriverier av sluttet i går. 60 vitner avhøres.

Massmøtene i Gamvik dirigeres av en fisker Edvard M. Johannesen, Taskeby i Skjervøy. Denne agiterte ivrig for at man skulle reise til Mehamn og befri fiskerne der, da disse hadde handlet til alle fiskeres beste og gjort ret i at rive ned hvalstasjonen.

Edvard Johannesen fremhevet i sterke ordelag den fordel som den russiske fisker hadde, og at den russiske regjering gjorde mye for sine fiskere. Han gjentok flere ganger: Det er ikke verre at stå under Russland enn at være her i Norge.

Det besluttet på massemøtet at man skulle reise til Mehamn og befri fiskerne. Johannesen seilte deretter til Berlevåg og fikk i stand et massemøte hvor lignende uttalelse falt, og agiterte for at man skulle reise til Mehamn og hjelpe fiskerne der. Han reise deretter til Gamvik hvor et nytt møte sammenkaltes av lignende art som de øvrige.

Edvard Johannesen uttalte her at folket skulle ha magten, og han skulle ikke være ræd for at gå i spissen: Ti dr. Eriksen sympatiserte med dem og støttet dem.

Massemøtene avholdtes h.h.v. 8., 10. og 11.juni.

Aftenposten oppsummerer som ” en meget alminnelig ytring blant fiskerne”:

- Vi skal henvende oss til Russland om hjelp
- Vi er tilbudt kanonbaader og militærhjelp fra Russland
- Fiskerne har intet i mot at stå under Russland, for der ble fiskerne tarv ivaretatt.
- Likeså skulle fiskeren Kristian Hansen fra Trondenes ha uttalt på dampskipet Viking: ”Nu har vi henvendt oss til Russland om hjelp” Henvendelse til russiske skippere eller Russland om hjelp – er efter hva der framgår av etterforskningen, kun trusler av fiskerne, som føler seg meget forutettet ved at der ikke blir kvalfredning.

Men så til slutt i Aftenposten:

Hjemmelsmænd for disse opplysninger har det under etterforskningen været umulig at konstatere.

Men man hadde altså ikke betenkeligheter med å offentliggjøre de temmelig løsaktige rykter!

Nordlys tok kraftig til motmele mot alle de usannheter som ble framsatt gjennom høyreavisene.

Redaktør Alfred Eriksen summerte opp myndighetenes framferd med avsperring og unntakstilstand – som klart lovstridig – Der finnes ingen lovhjemmel for slik framferd – som etter hans mening ”likefrem er et brudd på grunnloven” som sier at ”ingen må fengslig anholdes uten i lovbestemt tilfelle og på den ved loven foreskrevne måte”.

Redaktøren ga deretter en framstilling av hva som faktisk skjedde på de såkalte massemøter i Berlevåg og Gamvik.

De telegrammer som ble avsendt karakteriserte redaktøren som ” en alvorlig og forstandig henvendelse til regjering og konge, hvor fiskerne av omhu for fedrelandet peker på den eneste middel til at tilveiebringe rolige tilstande”.

På møtene i Gamvik og Berlevåg kom det ikke fra Edvard Johannesen noen som helst ytring om henvendelse til Russen, og heller ikke fra andre fiskere ble det talt et ord herom”

- Vi har bemyndigelse til at erklære at alle beskyldninger herom er oppdiktet, og det kan føres det mest bindende bevis for riktigheten herav.
Nordlys hevder at det var mellom 12 og femten hundre mennesker på de møter som ble holdt. (Det synes vel å kunne være en lett overdrivelse)
- Vi oppfordrer hver eneste av dem til offentlig at uttale, om der av Edvard Johannesen eller nogen annen framkom nogen ytring i den retning som det nu paastaas.

Oppfordringen fra redaktøren ble fulgt av mange. Bl.a. skriver Nils Henriksen fra Kviteberg i Kvænangen et langt innlegg. ”På ære og samvittighet (og under ed om det kreves) kan jeg bevitne at alle de mange og sterke beskyldinger som er rettet mot Edvard Johannesen er løgn og ondskapsfull oppdiktelse fra ende til annen.

Nils Henriksen opplyser at han var til sede på møtet i Berlevåg – og jeg hørte ikke der av ham uttalt verken om hjelp fra Russland eller at man skulle ta seg over til Mehamn for befrielse av fiskene.

Tvert i mot. Edvard uttalte seg meget beskjedent og kom med forslag om hva der burde gjøres til fordel for de innesperrede fiskere i Mehamn. Han beklaget med sterke ordelag den måte fiskerne hadde gått fram på for å fremme sin sak. Det var handlinger i overilelse og til egen skade.

Henriksen bekrefter at telegrammet til Kongen ble enstemmig bifalt, ...da man fant dette som det eneste fornuftige. Han oppfordrer særlig Martin Hammer, Berlevåg og Odin Figenschou, Karlsø, som medforfattere til telegrammet, om å uttale seg.

Han forteller og at han dagen etter møtet var inne hos oppsynsbetjent H.Johnsen i Berlevåg

som hadde framholdt at Edvard Johannesen hadde optrådt ”klokt og forstandig”

Men likevel ?

Edvard måtte altså på tross av det som var kommet fram om hans befatning med saken, som konfliktløser, reise til rettslig avhør i Gamvik. Det kom det klart fram at det intet grunnlag var for tiltale. Men han fikk heller ingen oppreisning eller ord til takk. – fra myndighetenes side.

Den rolle han var blitt tillagt i Mehamn saken i høyrepresen – var det de fleste folk hadde lest - og det ble på en måte hengende ved han.

”Det sto jo i avisa”

Nordlys som da var mindre en et år gammel, hadde den gang en heller beskjeden utbredelse. – Det å ikke bli tiltalt og straffet – (var heller ikke den gang!) blant folk flest, regnet som frifinnelse.

Foran rettsmøtet i Gamvik ble han i sin egen hjemmekrets sett på som en slags politisk forbryter. Folk unngikk han. I ettertid kan vi ane at det og har vært noe av partimessige intriger til stede, slik at han heller ikke fikk åpen støtte fra sine egne. - Han var jo ingen riktig proletar og noen så kanskje muligheter på hans bekostning. Jeg vet ikke, det bare aner meg, ut fra de unnvikende svar jeg har fått når jeg har spurt gamle folk om hva de husker.- Man visste ikke hva som var rett. Man valgte å tie.

I min egen familie husker jeg at denne Mehamn affæren skulle det ikke snakkes om. Jeg ville nok ha trosset det forbudet om jeg hadde fått muligheten – Dessverre ligger mye i det dunkle. Men tenkt at han Edvard var nok en person litt utenom det helt vanlige, som det skulle vært svart interessant å fått snakka med. ..

Lars Storslett forteller at han på politiske møter kunne si at ”vi har nok lest” ... og vi veit godt hvordan Martin Tranmæl ble behandla av myndighetene når han ville bringe opplysning til folk

Mor mi fortalte at han Edvard ble religiøs på sine eldre dager. Han holdt søndagsandakter eller forsamlinger for bygdas folk. Under søndag middag så han nøye i været – og beregnet ut fra værforholdene hvem som ville komme. Han planla deretter tekst og preik – ut fra hvem som ville bli sannsynlig tilhørere.

Moralen i denne historia er vel – og som vi også har godt av å bli minnet om i dag . At konflikter skal søkes løst uten bruk av makt og vold – selv om også *det* kan koste.

Vi har vel heller ikke vanskelig for å være enig om forstandigheten i å søke løst den akutte konflikten her i Mehamn for hundre år sida – slik han Edvard og andre av hans fiskarkammerater gjorde det.

Likevel kan det være verd å tenke på – et lite tankekors kanskje – at selve det angrepet på kvalstasjonen vakte såpass oppsikt og søkelys på de forhold fiskeran den gang levde under- at det på mange måter ga støtet til en ny sosialpolitisk reising i kystsamfunnet. Det var i hvert fall et viktig moment – i overgangen til ei ny tid.

- Personlig har jeg aldri vært sosialist eller arbeiderpartimann, men jeg har ofte tenkt på at om jeg hadde levd på Edvard s tid, så hadde jeg helt sikkert vært på han side.

Mehamn – opprøret

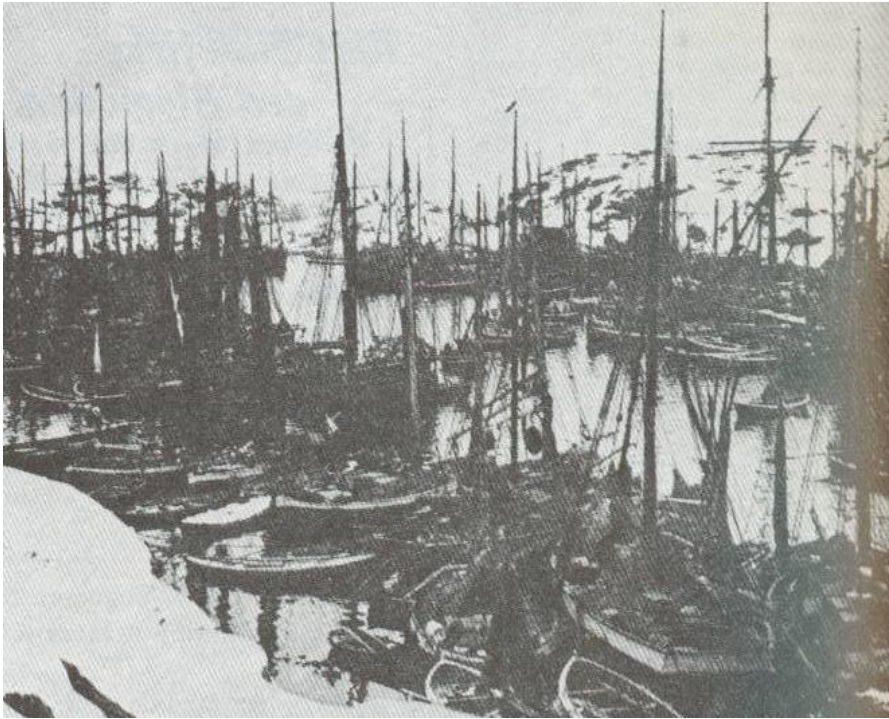
Konflikten i Mehamn ligner Trollfjordslaget i Lofoten, både i form og innhold. Begge steder føltet det som om fiskerne sto ovenfor en kapitalistisk overmakt som truet med å ta deres levebrød. I 30 år hadde fiskerne krevd fredning av hvalen fordi de mente at den ble utryddet av den industrielle fangsten som Svend Foyn drev. Etter fiskernes mening fikk dette ikke innvirkning bare på fiske, det førte også til en kobbeivasjon som red deler av kyst-Finnmark som en mare i åra rundt 1900.

Angrepet på hvalstasjonen i Mehamn var, i likhet med Trollfjordslaget, spontant. Rundt 2000 fiskere var samlet i Mehamn i pinshelgen, og tre fjerdedeler av dem skal ha deltatt under urolighetene. Hele hvalstasjonen i Mehamn ble rasert og fabrikkpipa ble revet ned. Myndighetene fryktet at uroen ville spre seg og at flere hvalstasjoner skulle bli ødelagt, og satte inn militær blokade av Mehamn.

Som i Trollfjorden ble resultatet av pinseaksjonen i Mehamn slik fiskerne ønska. Like før jul i 1003, bare et halvt år etter at kvalstasjonen i Mehamn falt for fiskernes hånd, gikk lovforslaget om fredning av hvalen gjennom i Stortinget.

Staten erstattet skadene med Mehamn-opptøyene som beløp seg til kr 46.950, Ni av de som sto i spissen for opprøret ble dømt til straffer fra kr 80 i bot til 20 dagers fengsel på vann og brød.

Artikkelen, "Mehamn – opprøret" er et sammendrag, i hovedsak hentet fra boken "Nordnorsk Kulturhistorie".

Slik kan det ha sett i Mehamn i 1003. Bilde er fra Lofoten.